

معرفی دقایق المعانی

سیده بلقیس فاطمه حسینی*

چکیده

سید محمد بن نصیرالدین جعفر حسینی مکی یکی از خلفای شیخ نصیرالدین محمود «چراغ دهلی» بود. وی از مکه به هندوستان آمد. سلطان محمد تغلق (م: ۲۱ محرم ۷۵۲ هـ/ ۲۰ مارس ۱۳۵۱ م) همکلاس وی بود.^۱ چندین آثار مهم وی در کتابخانه‌ها نگهداری می‌شود. «دقایق المعانی» یکی از آثار عرفانی به قلم وی می‌باشد. اطلاعی که در دست است این نسخه منحصر به فرد در موزه دهلی هند محفوظ است. چهل و شش عنوان را در چهل و شش مکتوب ارائه داده است. کاتب این نسخه غلام حسین شاه هاشمی است که در سال ۱۳۱۵ هجری آن را تنسیخ کرده است.

*

سید محمد حسینی شاعر، نویسنده و عارف زمان خود بوده و عمر طولانی داشته است. بیشتر اوقات خود را در خدمت صوفیان گذرانید و در صحبت‌های علمی شرکت می‌کرد. تقریباً سیصد و هشتاد و دو ولی را زیارت کرده بود^۲، چون اهل مسافرت بود جاهای مختلف را دیده در نتیجه مطالعه و مشاهده قوی داشت. ظاهراً بر مذهب اهل تسنن بود. ولی خودش قایل مذهب علما نبود و مذهب عشق را اساس معرفت الهیه می‌شمرد. چندین رساله و کتاب مفصل از او داریم: رساله اسرار روح، رساله پنج

* استاد فارسی بخش فارسی دانشگاه دهلی، دهلی.

۱. بحر المعانی و دقایق المعانی، برگ ۱۰۱.

۲. همان.

نکات، رسالهٔ سماع^۱ بحر المعانی، حقایق المعانی و دقایق المعانی، حقایق المعانی مفقود الخبر است. تا یک سال پیش هیچ اطلاعی دربارهٔ دقایق المعانی هم نبود. خوشبختانه در موزهٔ ملی دهلی نو یافت شد. نویسندهٔ تذکرهٔ علمای هند حدس زده که شاید این کتاب را نوشته و فقط در بحر المعانی اسم برده است که در آینده خواهد نوشت. اگرچه این نسخه منحصر به فرد است، ولی از لحاظ موضوع و سبک و اطلاعاتی که دربارهٔ خود داده، صد در صد نوشتهٔ سید محمد حسینی است. در دیباچه می‌نویسد که در سن نود و پنج سالگی رسالت‌مآب را در خواب دیدم که فرمودند، فرزندم اسرار احمدی را بنویس.

آغاز نسخه از عبارت زیر است:

الحمد لله رب العالمين الذي خلق الخلائق به قدرته و خلق الانسان بمحبته و على

صورته ...

مشوی:

هست انسان مصحف ذرات او کس نبیند جز بدان مرآت او
نقش نقاشی به انسان آمده‌ست سایهٔ خورشید پنهان آمده است
و الصلوة و السلام على حبيبه الكريم و رسوله العظيم محمد و عترته عليهم السلام.
قطعه:

احمد محمود ابوالقاسم محمد کز ازل حدّ ملک و ملتش بستند در نقش دو میم
هم هوای دولتش را آشنا گشته مسیح هم صفای صحبتش را آرزو برده کلیم
قطعه:

خواجهٔ عالم رسول الله روشن طالعی کز فروغ طلعت او خیره گشته آفتاب
صبح از رویش دو تا کرده قبای آسمان شب ز زلفش پاره کرده جامه‌های ماهتاب
اما بعد فقول عبداللّٰه محمد جعفر الحسيني المكي بصر لعيوب نفسه و جعل يومه خيرا
من امسنه في اللّيل السبت الثاني من رجب خمس و عشرين ثمانمائة رايه اللّٰه عليه الصلوات
و السلام في المنام فقال عليه الصلوات يا ولدي اكتب اسرار احمدى جلّت ذاته ثم قلت الحمد لله

۱. در تذکرهٔ علمای هند نام این رساله نیست، ص ۸۳

ربّ العالمین... این بنده نبوی را علوم دقایق المعانی که استعداد نود و پنج ساله بود، در این کتاب بر حوصله مستمعان در قلم آوردم.

سید محمد سی و دو موضوع عرفانی را در چهل و شش مکتوب ارائه داده است. این نامه‌ها به نام ملک محمود شیخین که یکی از صوفیان بود نوشته است. عناوین مکتوب به این صورت است:

مکتوب اوّل: در بیان علم بدایت و نهایت.

مکتوب دوّم: در بیان عالم صغیر و لوازم آن، انواع روح و عنصر چهارگانه.

مکتوب سیوم و چهارم: دنباله همین موضوعات است.

در دیباچه می نویسد که در سن نود و پنج سالگی رسالت مآب را در خواب دیدم که فرمودند، فرزندم اسرار احمدی را بنویس.

مکتوب پنجم و ششم: در بیان توحید اعظم و بیان حادث و قدیم است.

مکتوب هفتم: در بیان نور و لوازم.

مکتوب هشتم، و نهم و دهم: در بیان مشیت و ارادت و قضا و قدرت است.

مکتوب یازدهم و دوازدهم و سیزدهم و چهاردهم: در بیان عالم اجسام و لوازم آن.

مکتوب پانزدهم: در بیان ایمان حقیقت و بیان حکم ایمان و عبارات ایمان.

مکتوب شانزدهم: در بیان توحید محض.

مکتوب هفدهم: در بیان اسرار کلام الله تعالی و لوازم آن.

مکتوب هیژدهم: اسرار قرآن و حروف مقطعات و از اسرار اهل عصمت.

مکتوب نوزدهم: در بیان رؤیت الله تعالی.

مکتوب بیستم: در جواز رؤیت.

مکتوب بیست و یکم: در بیان شاهدان حضرت عزّت جلّت ذاته.

مکتوب بیست و دوم: نیز ادامه همین موضوع است.

[مکتوب بیست و سیوم:].

مکتوب بیست و چهارم: در بیان ادراک مصنوعات بالحقیقت و اسمای بالحقیقت.

مکتوب بیست و پنجم: در بیان اهل مطلوب و لوازم آن از معرفت حقیقت.
 مکتوب بیست و ششم: در بیان اسرار نور و لوازم آن از معرفت حقیقت.
 مکتوب بیست و هفتم: در بیان اوضاع نعمات و لوازم آن.
 مکتوب بیست و هشتم: در بیان کلام الله تعالی.
 مکتوب بیست و نهم: اسرار صفات و لوازم آن.
 مکتوب سی و سی و یکم: در بیان نتایج مشیت و قدرت.
 مکتوب سی و دوم: در رؤیا.
 مکتوب سی و سیوم: در بیان نتیجه نور جنون.
 مکتوب سی و چهارم: در بیان اسرار قرآن.
 مکتوب سی و پنجم: در بیان درجات انبیاء علیهم السلام و لوازم آن.
 مکتوب سی و ششم: در بیان وصول الی الله تعالی و لوازم آن.
 مکتوب سی و هفتم: در بیان مشارب.
 مکتوب سی و هشتم: در بیان شوق الحقیقت و لوازم آن.
 مکتوب سی و نهم: در بیان سکرها و لوازم اسرار آن.
 مکتوب چهلم: در بیان اسرار اعتقادات و لوازم آن.
 مکتوب چهل و یکم: در بیان بدلا، نجبا و عمد و غوث و لوازم آن.
 مکتوب چهل و دوم: در بیان اسرار عشق و لوازم آن.
 مکتوب چهل و سیوم: ایضاً و لوازم آن.
 مکتوب چهل و چهارم: در بیان اسرار.
 مکتوب چهل و پنجم: در بیان فی الاسرار.
 مکتوب چهل و ششم: در بیان ایضاً و لوازم آن.
 تاریخ پایان این نامه بیست و دو ربیع الاول سنه سبع و عشرين ثمانمائه است.
 آخرین عبارت نسخه است:

الحمد لله رب العالمین علی اتمام دقائق المعانی و الصلوة و السلام علی محمد سید المرسلین و
 خاتم النبیین و عل وصیه و هو خیر الوصیین اعنی علی المرتضی علیه السلام و آلهما الطیبین
 الطاهرین و علی اصحابهما اجمعین فقط تمت تمام شد.

این نسخه در موزه ملی دهلی نو است. شماره (الف، ب) ۶۱/۱۴۲۰. قبل از آغاز نسخه عبارتی به زبان اردو است و کاتب در آن به صراحت نوشته که کتاب مانند عنقا بود و او از مدتی در تلاش سرگردان بود. از دوستی مستعار گرفت و نقل کرد. تاریخ کتابت ۱۳۱۵ هجری و تاریخ تصنیف ۸۲۸ هجری تاریخ آغاز ۸۲۵ هجری، برگ ۲۱۴، اسم کاتب غلام حسین شاه المخلص/المتخلص هاشمی نسخه کامل و خوانا است و خط نستعلیق معمولی دارد. عبارت آسان و روان و نثر آمیخته با نظم است. گاهی شعرهای خود را و گاهی دیگران را در نثر گنجانیده است. و این گونه سبک نویسندگی در آن زمان رواج داشت. آیات قرآنی و احادیث و اخبار نیز باعث تزیین متن است.

سید محمد حسینی عاشق خدا است جناب رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلم را مظهر جمال الهی و امیرالمؤمنین حضرت علی علیه السلام را مظهر جلال الهی می‌داند. در بحر المعانی می‌نویسد که عرفان خدا را بدون شناخت علی علیه السلام و رسول صلی الله علیه و آله و سلم ممکن نیست. در دقایق المعانی غزلی است آغاز از مطلع:

شهود حضرت سبحان محمد ص است و علی ع

خلوص جوهر انسان محمد ص است و علی ع

بسیاری از نکات باریک است که مورد بررسی قرار داده شود ولی بر بنای محدودیت صفحه فقط معرفی مختصر نسخه خطی انجام شده است.

منابع

۱. رحمان علی ریوانی، محمد عبدالشکور (ت: ۱۲۴۴ هـ): تذکره علمای هند (تحفة الفضلاء فی تراجم الکملاء)، چاپ نولکشور، لکهنو، ۱۳۳۲ هـ/۱۹۱۴ م.
۲. سید محمد بن نصیرالدین جعفر حسینی مکی (م: ۸۹۱ هـ/۱۴۸۶ م): بحر المعانی، خطی شماره 297.671.3، ذخیره سبحان الله، کتابخانه مولانا آزاد دانشگاه اسلامی علیگره.
۳. سید محمد بن نصیرالدین جعفر حسینی مکی (م: ۸۹۱ هـ/۱۴۸۶ م): دقایق المعانی (خطی) شماره 16.1420، موزه ملی دهلی نو، هند.